

GESCHIEDENIS VAN HET MODERNE THEATER

1. DE EMPIRISCHE WAARHEID VAN HET NATURALISME (1860-1890)

Het **positivisme** in Frankrijk

- Positivisme: Een filosofische stroming geïnitieerd door Auguste Comte in de 19e eeuw, die stelt dat ware kennis uitsluitend kan worden verkregen door empirische wetenschappen en systematische observatie.
- Eind 19e eeuw = kantelpunt.
 - o Groeiende aandacht voor intermenselijke verhoudingen
- 18e eeuw: De **Verlichting**.
 - o Verlichting: Een intellectuele en culturele beweging in de 18e eeuw die de nadruk legde op rationaliteit, wetenschap, en individuele vrijheid, met prominente denkers zoals Voltaire, Rousseau, en Montesquieu, die kritisch waren over traditionele autoriteiten en streefden naar hervormingen in de samenleving en politiek.
 - o Rede als motor voor wetenschappelijke, morele en sociale vooruitgang
- Opkomende nieuwe wetenschappen (o.a. genetica, biologie, fysica, sociologie) wijzen op de grenzen van de optimistische
 - o Verlichtingsidee

AUGUSTE COMTE

- **cfr. Darwin On the Origin of Species (1859)**
- **'savoir pour prévoir'**
 - o = "weten om te voorspellen", bedoelt hij dat kennis verworven door wetenschappelijke methoden ons in staat stelt om toekomstige gebeurtenissen en ontwikkelingen te voorspellen en te beheersen.
- empirisch positivisme en determinisme
- observatie en analyse
- verklaren uit regelmaat van oorzaak en gevolg
- sociale wetmatigheden
 - o omgeving
 - o afstamming
 - o omstandigheden

HYPPOLITE TAINÉ

Philosophie de l'art (1909)

- esthetische beschouwingen
- taak van de romanschrijver:
 - o verzamelen van feiten volgens empirische observatie
 - o de mens tonen in zijn voortdurend veranderend bestaan
 - o keten van oorzaak en gevolg
 - o creatieve meerwaarde: revelerende kracht 'door een geheel van verbonden delen in te zetten'

EMILE ZOLA (1840-1902)

- 'romancier expérimentateur'
 - o Emile Zola beschouwt de romanschrijver als een experimentator die nieuwe technieken en vormen onderzoekt waarin hij de invloed van erfelijkheid en omgeving op het gedrag van zijn personages onderzocht, gebaseerd op de principes van het naturalisme.
- waarneming en analyse van de Franse maatschappij onder Napoleon III
- Rougon-Macquartcyclus (o.a. *Nana*, *Germinal*)
 - o De Rougon-Macquartcyclus is een serie van twintig romans van Émile Zola over een familie tijdens het Tweede Franse Keizerrijk, waarin hij sociale determinisme, erfelijkheid en omgeving onderzoekt.
- Le naturalisme au théâtre (toneelkritieken, 1881)

Le naturalisme au théâtre (1881)

- Essaie
- In zijn essay 'Le Naturalisme au Théâtre' verdedigt Zola de toepassing van naturalistische principes in het theater, pleit hij voor een realistische weergave van het dagelijks leven en de menselijke natuur, en bekritiseert hij de kunstmatigheid en conventies van het traditionele theater.
- naturalistisch theater
- kritiek op bestaand toneel
 - o plansysteem
 - Een structuur voor het opbouwen van een theaterstuk met een duidelijke indeling in scènes en handelingen, vaak gericht op het creëren van een logische en boeiende voortgang.
 - o 'pièce bien faite'
 - Een goed geconstrueerd toneelstuk volgens Émile Zola, dat voldoet aan strikte regels van dramatische vorm, met een strak plot en logisch opgebouwde gebeurtenissen, zonder sociale of psychologische diepgang
- opvoering van *Thérèse Raquin*, 1873
 - o censuur
 - o vertaalslag wijst op de eigenheid van het medium 'theater'

ANDRÉ ANTOINE (1858-1943)

- Théâtre Libre (1887)
 - o Het Théâtre Libre, opgericht in 1887 door André Antoine in Parijs, heeft het theater gerevolutioneerd door het realisme en naturalisme te introduceren, geïnspireerd door de ideeën van Émile Zola. Antoine innoveerde met authentieke decors, natuurlijk acteerwerk en de creatie van de "vierde wand". Hij voerde hedendaagse en weinig gespeelde werken op, wat artistieke vrijheid bood zonder commerciële druk. De impact van het Théâtre Libre komt tot uiting in de evolutie van acteerwerk, realistische scenografie en de inspiratie van vele onafhankelijke theaters, wat een blijvende invloed heeft op het moderne theater.
- Théâtre Antoine (1897)
 - o Het Théâtre Antoine, opgericht in 1897 in Parijs door André Antoine, zette de erfenis van het Théâtre Libre voort door realistische en naturalistische werken te promoten. Antoine bleef experimenteren met authentieke decors en natuurlijk acteerwerk, terwijl hij nieuwe technieken voor enscenering introduceerde. Dit theater speelde een sleutelrol in de verspreiding van het realisme in het theater, en beïnvloedde vele dramaturgen en regisseurs van die tijd.

- Causerie sur la mise-en-scène (1903)

- o "Causerie sur la mise-en-scène" is een lezing gegeven door André Antoine in 1903, waarin hij zijn reflecties en methoden over de kunst van het insceneren deelt. Antoine ontwikkelt hierin zijn ideeën over het belang van realisme en natuurlijkheid in het theater, met nadruk op de precisie van de decors, de authenticiteit van de kostuums en subtiel acteerwerk. Deze lezing had een grote invloed op de hedendaagse theaterpraktijken en consolideerde Antoine's reputatie als een pionier van de moderne inscenering.

- Théâtre Odéon (1906)

- o In 1906 werd André Antoine directeur van het Théâtre de l'Odéon in Parijs. Onder zijn leiding werd het Odéon een referentiepunt voor realistisch en naturalistisch theater. Antoine introduceerde belangrijke hervormingen, zowel in het programma als in de insceneringstechnieken. Hij presenteerde hedendaagse en klassieke werken met een realistische benadering, en bleef zo de Franse en Europese theaterwereld beïnvloeden met zijn artistieke innovaties.

Naturalistisch theater: een theater van de waarheid

- invloed van positivisme (Comte, Taine)
 - o theater als een plek ten dienste van Zola's gedachtegoed
- naturalistisch drama als studie van de dagelijkse, rauwe werkelijkheid
 - o 'Tranches de vie' (schetsen naar het leven)
 - "Tranches de vie" is een term voor een theatergenre dat alledaagse momenten en realisme toont. André Antoine, een pionier van het naturalisme, beïnvloedde dit genre met zijn focus op realistische weergaven van het dagelijks leven.
 - o voorstelling in besloten kring
- alternatief voor 'panache romantique'
 - o panache romantique = een flamboyante en dappere houding die gepaard gaat met charme en elegantie, vaak geassocieerd met romantische helden.
 - o gezond verstand en logica leidraad
 - o kijken in plaats van verbeelden
 - o observeren in plaats van verzinnen
 - o toeschouwer als bevoorrechte getuige

CAUSERIE SUR LA MISE EN SCÈNE (1903)

- Ontmanteling van het traditionele theater (verlaten van conventionele theaterstructuren en technieken)
- functie van de regisseur als metteur-en-scène
 - o materieel
 - o immaterieel
- Toneelbouw
- Natuurlijke manier van acteren
- belichting
- Toneelbouw (materieel):
- 'clôture' (= afsluiting) in functie van 'tranches de vie'
- echtheid van materiaal
- driedimensionaal
- sobere belichting
- weloverwogen keuze
- Beginsel van de vierde wand
- proscenium boet in aan belang
 - o prosceniumtheater = met een duidelijk afgebakende ruimte tussen het publiek en het toneel

La Terre (Zola), Théâtre Antoine, 1902

Le Canard Sauvage (Ibsen), Théâtre Libre, 1890

- Antoine als exponent van het modernistische theater:
 - o Weloverwogen montage.
 - De tranches de vie op een 'kunstzinnige manier' (avec art) in scène gezet.
 - Streven naar confrontatie en reflectie door doordachte details
 - o Gebrek aan symmetrie
 - o Fragmentarische presentatie van de handelingen.
 - Aandacht voor focalisatie, ritme en waarachtigheid
- natuurlijkheid in het acteren
 - o 'le jeu de dos'
 - = het acteren waarbij een acteur met de rug naar het publiek staat, wat kan bijdragen aan de expressie en dynamiek van de scène.
 - o interactie tussen de personages en hun milieu
 - o lichamelijke en verfijnde, genuanceerde gestiek
 - o natuurlijke dialogen
 - o grondige studie van de rol
 - o afkeer hiërarchisch sterrenstelsel
 - structuur waarbij acteurs worden gerangschikt op basis van hun populariteit en status, met topacteurs ('sterren') bovenaan.
 - o amateurs
 - o samenspel

Les Tisserands (Hauptmann), Théâtre Libre, 1893

cfr. beginsel van historiciteit bij het Meininger-ensemble van Georg II

- vaste regisseur Chronégk
- authentiek historisch kader
- kunsthistorische en archeologische studie
- natuurlijkheid en individualisering in het massaspel
- eenheid in diversiteit
- afkeer hiërarchisch sterrenstelsel

Jules Caesar (Shakespeare) door de Meininger

Prinz von Hamburg door de Meininger

Die Jungfrau von Orléans (Schiller) Meininger, 1887

- verlichting
 - o verduisteren van het auditorium
 - o afzwakken van het voetlicht
 - o subtiele bovenverlichting
 - o elektrische verlichting

- dramaturgisch verantwoorde lichtbronnen op scène

ODÉON THEATER (1896, 1906-1914)

- 'interprétation vivante' van de Grote Klassieken
- voorbeelden
 - **Le Roi Lear** (Shakespeare), Théâtre Antoine, 1904
 - **Le Cid** (Corneille), Odéon, 1907
 - **Coriolan** (Shakespeare), Odéon, 1910
 - **Roméo et Juliette** (Shakespeare), Odéon, 1910
 - **Andromaque** (Racine), Odéon, 1909
- continuïteit en simultaneïteit

'réconstitution'

- 'réproduire le dispositif primitif'
 - realisme en authenticiteit te bereiken door nauwkeurige reconstructies en het herintroduceren van oorspronkelijke theatermethoden
- = theater historiografisch onderzoek
 - integrale versie
 - inbedden in historische context ('conférence')
 - Volgens opvoeringstraditie
 - grootst mogelijke exactheid nastreven
 - educatieve waarde

Principe van "continuïteit en simultaneïteit"

- def: Scènes verlopen vloeiend zonder onderbrekingen en acties vinden tegelijkertijd plaats, zoals in het echte leven.
- Continuïteit van de handeling was grootste uitdaging
 - Oplossing: Onderverdeling in zones (Compartimentage)
 - 'montage-decor' (décor de montage)
 - Het gebruik van realistische, gedetailleerde decors die snel verwisselbaar zijn tussen scènes.
 - Côté jardin (links vanuit het auditorium)
 - Côté cour (rechts vanuit het auditorium)

sociale voeling of sociale verandering?

- alcoholisme, kindersterfte, uitbuiting, syfilis, ... worden bespreekbaar
- tonen van ongelijkheid is niet hetzelfde als streven naar verandering
 - ("savoir pour prévoir" ≠ "Savoir pour revoir")
 - "Savoir pour revoir" betekent kennis hebben om te kunnen herzien en verbeteren op basis van wat al is gebeurd.
- determinisme – weinig ruimte voor verandering – aanvaarden van het lot?
- élitetheorieën – morele superioriteit
- seksuele en pathologische problemen van vrouwelijke personages – voyeurisme

2. DE ZUIVERE WAARHEID VAN HET IDEALISME (EINDE 19E)

IDEALISME

- existentiële crisis eind 19e eeuw
- van imitatie naar Idee
- van aristotelische naar neoplatoonse opvatting van de kunst
- **coherentietheorie**
 - o De coherentietheorie van het idealisme stelt dat iets waar is als het logisch samenhangt met een geheel van overtuigingen. Waarheid is dus gebaseerd op interne consistentie binnen een systeem van ideeën, niet op overeenstemming met een externe werkelijkheid.
- zuivere waarheid

RICHARD WAGNER

De revolutionaire gedachte

- Kritisch over Duits theater
- 1843: kapelmeester in hoftheater Dresden
- “**Die Revolution**” (Volksblätter, 8 april 1848)
- kritiek op praalzieke performers in Nationale Opera van Parijs
- betrokken bij Berlijnse opstand
- religieuze revolutie – invloed Feuerbach, Nietzsche en Schopenhauer

Theoretische werken

- **Die Kunst und die Revolution (1849)**
- **Das Kunstwerk der Zukunft (1849)**
- **Oper und Drama (1851)**

De hang naar Duitse eenheid

- 1870 : Stichting van het Duitse Keizerrijk o.l.v. Wilhelm I
- innerlijke tegenstellingen
 - o → eenheidsstichtend vertoog van de zuiverheid
- industriële revolutie
- proces van urbanisatie
- groeiend socialisme

- 'Bildungsidealismus'
 - o Bildungsidealismus van Wagner verwijst naar het idee dat kunst, vooral opera, mensen kan helpen zich op moreel en intellectueel vlak te ontwikkelen. Wagner geloofde dat kunst een belangrijke rol speelt in het vormen van betere individuen en een betere samenleving.

Gemeenschapskunst naar het voorbeeld van de Griekse oudheid

- Aischylos' Oresteia
- het Atheense festivaltheater van Dionysus
- opvoering als ritueel van de algemene cultus
 - o Vb. **Oedipus, Antigone**
- een kunst die wortelde in de alles en allen verbindende godsdienst van het volk

Germaanse mythologie

- mythe als archetypisch verhaal
- **Edda**
 - o De Edda verwijst naar twee verzamelingen Oudnoordse poëzie en mythologie, namelijk de "Poëtische Edda" en de "Proza-Edda," die verhalen bevatten over de Noorse goden en helden.
- **De Saga van de Völsungen**
 - o IJsland, 13de eeuw
 - o Een middeleeuwse IJslandse saga die de avonturen van de Völsungen-dynastie beschrijft, inclusief de held Sigurd (Siegfried) en zijn slachting van de draak Fafnir.
- **Nibelungentied**
 - o Een Middelhoogduits episch gedicht dat de tragische geschiedenis van Siegfried, Kriemhild, en de ondergang van de Bourgondiërs (Nibelungen) vertelt.
- Middelhoogduits epos, +/-1200
- Bourgondisch-frankische heldenliederen

Dramatische handeling: **Der Ring des Nibelungen**

- drie essentiële beweegredenen die het menselijke lot en de 'Weltgeist' bepalen
 - o De Weltgeist van Wagner is het idee dat hij in zijn kunst de ziel of geest van de wereld wilde vangen en uitdrukken. Wagner probeerde door zijn opera's en muziek universele thema's en verhalen te vertellen die diepere waarheden over het leven en de mensheid onthulden.
 - o onverzadigbare honger naar macht en rijkdom
 - o verdeel- en heersprincipe van de machthebber
 - o zuivere en onvoorwaardelijke liefde
- bestaande uit vier opera's:
 - o Das Rheingold
 - o Die Walküre
 - o Siegfried
 - o Götterdämmerung

‘Gesamtkunstwerk’ als ultieme vorm van eenheid

- Wagner's concept van *Gesamtkunstwerk* betekent "totale kunstwerk" en verwijst naar een kunstwerk waarin alle kunstvormen (muziek, drama, dans, visuele kunst) harmonieus worden geïntegreerd om een totaalervaring te creëren.
- **een-en-ondeelbaarheid**
 - o Het muziekdrama is een geheel van allemaal gelijke kunstvormen die niet van elkaar af te trekken zijn. In Wagners gesamtkunstwerk zijn alle kunsten één.
- opheffen van de grenzen tussen de kunstvormen
- gelijkwaardigheid
- **Freie künstlerische Genossenschaft** (Vrije artistieke coöperatie)
 - o Wagner zag dit als een gemeenschap van kunstenaars die vrij en samenwerkend kunst zouden creëren, los van commerciële en institutionele beperkingen.
- opheffen van de grens tussen opera en theater
 - o muziekdrama's
 - o **leidmotief**
 - muzikaal thema dat herhaaldelijk wordt gebruikt in een opera of muziekdramatiek om een personage, idee of gebeurtenis te symboliseren.
 - Het perfecte leidmotief = kort en herkenbaar, het speelt elke keer dat het personage opkomt en bestaat in verschillende tonaliteiten, naargelang de psychologie van het personage veranderd.
- opheffen van de grenzen tussen kunst en werkelijkheid
 - o **‘Entfremdung’**
 - verwijst *Entfremdung* naar het gebruik van technieken die het publiek uit hun gewone ervaringen halen en hen dwingen op een nieuwe manier naar het verhaal en de muziek te kijken (via vervreemding/mystiek met muziek). Dit kan helpen om de boodschap of thema's van de voorstelling sterker over te brengen.
 - o evenwicht tussen beheersing en hartstocht

FESTSPIELHAUS TE BAYREUTH (1875)

- bouw van een nieuw theater
- **Bayreuth**
 - o is een stad in Duitsland waar Richard Wagner zijn eigen theater opende.
- architectuur
- geen loges en rangen
- geen zaalverlichting
- geen voetlicht
- geen souffleurhok
- verduisterd auditorium
- verzonken orkestbak
- festivalprogramma
- **‘Festspiele’** in **‘Festspielhaus’**
 - o Festspiele betekent "festival" en verwijst specifiek naar de jaarlijkse Wagner-festivals die in Bayreuth worden gehouden.
 - o Festspielhaus is het speciale theatergebouw in Bayreuth, ontworpen door Wagner zelf, waar de Wagner-festivals plaatsvinden.

Koning Ludwig II van Beieren

- ontwerp voor **Neuschwanstein** (Christian Jank, 1868)
 - o Neuschwanstein: Dit is een kasteel in Duitsland dat werd gebouwd door koning Ludwig II van Beieren. Hoewel het kasteel niet direct door Wagner is ontworpen, is het sterk geïnspireerd door zijn opera's en Wagneriaanse thema's. Ludwig II was een groot bewonderaar van Wagner en bouwde het kasteel als een eerbetoon aan hem en zijn werken.
- « heilig en ongenaakbaar, een waardige tempel voor de goddelijke vriend »
- ontwerp voor de **hut van Hunding in Die Walküre**, Festspielhaus Bayreuth, 1876
 - o Hut van Hunding: Dit is een setting in de opera "**Die Walküre**," het tweede deel van Wagner's epische tetralogie "**Der Ring des Nibelungen**". Het decor van Hunding's hut vormt de achtergrond voor het eerste bedrijf van de opera, waar een belangrijk deel van het verhaal zich ontvouwt.
- **Hundinghütte** in het Ammerwoud, bij slot Linderhof
 - o De "Hundinghütte" of "hut van Hunding" is een belangrijke locatie in Richard Wagner's opera "Die Walküre," het tweede deel van zijn tetralogie "Der Ring des Nibelungen."
- kluizenaarswoning van Gurnemanz naar de derde akte uit **Parsifal** (1881)

NIETZSCHE VERSUS WAGNER

- **Richard Wagner in Bayreuth** (Oneigentijdse beschouwingen, 4)
 - o metafysische troost
 - o muziek
- teleurstelling en breuk
 - o uiterlijk effectenbejag
 - o decadente spektakelwaarde
 - o kunst als nieuwe religie
 - o nationalisme

De Wagner-erfenis

- Cosima Wagner
- Siegfried Wagner
- Wieland Wagner

ADOLPHE APPIA (1862-1928)

Wagneriaanse studies

La mise en scène du drame wagnerien (1895)

Die Musik und die Inszenierung (1899)

- reflectie over 'Gesamtkunstwerk'
- hiërarchische relatie in het **Wort-Tondrama**

- verhouding tussen tekst (Wort) en muziek (Ton) een gestructureerde en gereguleerde rol speelt
 - tijd en ruimte
 - auditieve en visuele perceptie
- verbindende functie van de acteur
- vorm geven aan de impuls van de muziek
- muziek als regulerend principe ('principe régulateur')
 - manier waarop muziek de tekst en andere elementen van de productie organiseert en beïnvloedt, waarbij de muziek een leidende rol speelt in het creëren van de theatrale ervaring

ontstoffelijking van het decor

- innerlijk gericht muziekdrama
- geen realisme, geen detailzucht
- geen beschilderde achterdoeken
- geen trompe l'oeil
 - techniek waarbij een schildering of decoratie zo realistisch is dat het lijkt alsof het echt is, vaak gebruikt om diepte of een andere werkelijkheid te simuleren.
- decorbouwer van abstracte vormen
- praktikabels en platformen
 - praktische, vaak multifunctionele decorelementen in het theater die gemakkelijk kunnen worden verplaatst of aangepast om verschillende scènes te ondersteunen.
- dynamisch en multifunctioneel decor
- lichtorgel
 - een apparaat dat de verlichting in een theater of concertzaal synchroniseert met muziek, zodat de lichten op ritmes en klanken reageren voor een visueel spectaculaire ervaring.
- variabele, ruimtelijke waarde
- plasticiteit van het acterende lichaam
- spel van licht en schaduw
 - diffuus licht
 - actief licht

Parsifal

- Eerste bedrijf – het Heilig Woud nabij Montsalvat
 - De graalburcht en de ridderzaal
- Tweede bedrijf – het Toverslot van Klingsor
 - De tovertuin van Klingsor
- Derde bedrijf – de bloemenweide

ontwerp van Appia voor *Tristan und Isolde* (Wagner), 1896/1923

- innerlijke strijd en ontwikkeling
- sober decor
- duister
- vage contouren
- opheffen van tijd en ruimte
- actief zien als 'Voyance'

- o manier waarop de visuele en muzikale elementen van de opera een diepere, bijna mystieke waarheid onthullen

ontwerp van Appia voor **Der Ring des Nibelungen** (Wagner), 1898

- abstrahering van het decor
- “Il faut s’imaginer la présence du Rhin”
- esoterische (verborgen realiteit) kwaliteit
- magie van de openbaring
- hiëratische stijl
 - o verwijst naar de manier waarop muziek, tekst en decor op een gestructureerde manier samenwerken, waarbij de muziek de belangrijkste rol speelt in het versterken van de dramatiek en de samenhang van de voorstelling.
- parallellisme in toneelbouw tussen verschillende delen

1908: de kennismaking met de eurythmiek van Dalcroze

- een onderwijsmethode die beweging gebruikt om muzikale concepten zoals ritme, tempo en dynamiek te leren, door dans en lichaamsexpressie te integreren in muziekonderwijs. (invloed op Appia)
- innerlijke taal van de muziek
- oefening en discipline
- lichaam als instrument
- ‘audition intérieure’
 - o Het innerlijke gehoor of de innerlijke beleving van muziek en ritme, die invloed heeft op de manier waarop een theaterstuk wordt ervaren en uitgevoerd.
- ‘la conscience du rythme’
 - o Het bewustzijn en de perceptie van ritme, zowel in muziek als in beweging, die essentieel zijn voor het creëren van een samenhangende theatrale ervaring.
- ‘le sens musculaire’
 - o Het gevoel voor de beweging en ritme in het lichaam, en hoe deze fysieke sensaties bijdragen aan de interpretatie en uitvoering van een stuk.
- ritme (‘rythme’) versus maat (‘mesure’)
 - o Het verschil tussen ritme (de variabele en expressieve tijdsverdeling in muziek en beweging) en maat (de vaste structuur en organisatie van de tijd). Appia benadrukte het belang van ritmische vrijheid boven strikte maatvoering.
- precisie
- verhoogd bewustzijn
- spontaneïteit
- ethische dimensie en solidariteit
- organische eenheid
- ‘Orchestrique’ Griekse oudheid
 - o Het gebruik van ritme en beweging in de Griekse oudheid, vooral in de dans en het drama, als een manier om expressie en harmonie te creëren. Appia keek terug naar deze klassieke voorbeelden om moderne theatrale technieken te ontwikkelen.
- lichaamscultuur – democratisch principe
- gestiek

Espaces Rythmiques (1909)

- ritmische ruimten
- horizontalen en verticalen
- trappen en zuilen
- soepele kledij
- manier waarop ruimte en tijd in theaterproducties worden georganiseerd volgens ritmische en muzikale principes. Appia gebruikte deze concept om decors en bewegingen in harmonie te brengen met de muziek, zodat het ritme en de muzikale structuur de visuele en theatrale ruimte beïnvloeden en versterken.

1911: Dalcroze-Instituut Hellerau

- samenwerking met Dalcroze
- jaarlijkse 'Schulfeste' (theaterfestival) en demonstratiemomenten van bewegingsoefeningen
- trappenconstructie
- zie ontwerpen van Appia voor **Orphée et Eurydice, 1912**

L'Oeuvre d'art vivant (1921)

- 'musique mystérieuse'
- menselijke lichaam als maat van alle dingen
- beweging als vormend principe van alle kunsten

EDWARD GORDEN CRAIG (1872-1966)

Theoretische geschriften

- **The Art of the Theatre (1905)**
- **The Mask (tijdschrift : 1908-1929)**
- **On the Art of the Theatre (1911)**
- **Towards a New Theatre (1913)**
- **The Theatre Advancing (1919)**

anti-realisme

- symbolische gestiek
- geniale creativiteit
- scenografie

De verbindende functie van de regisseur

The Art of the Theatre (1905)

- artistieke eenheid van het totaalconcept
- regisseur als verbindende creator
- platoonse dialoog
 - o Een *platoonse dialoog* is een gesprek waarin ideeën diepgaand worden onderzocht, vergelijkbaar met de manier waarop Plato zijn filosofische dialogen opbouwde.
 - o autonome positie van het theater binnen de kunsten
 - o verbindende functie van de theaterregisseur
 - o toekomst van het theater
- de allesomvattende Idee
- versoberd toneelbeeld
- anti-mimetische houding
 - o Een *anti-mimetische houding* betekent dat theater niet probeert de werkelijkheid na te doen, maar eerder symbolisch en abstract is.

Macbeth (Shakespeare), 1906

Bevrijding van de acteur

The Actor and the Über-marionette (1907)

- ondergeschikte rol van de acteur als marionet
- metafoor van de emotie als wind :
 - o acting = 'a series of accidental confessions'
- onontkoombare lichamelijkheid van de acteur
- 'Über-marionette' of levenloze figuur
 - o = 'the actor plus fire minus egoism'
 - o De Übermarionette van Craig is een ideale marionet die precies en perfect kan bewegen, en die menselijke acteurs zou moeten vervangen in theater om abstracte en ideale expressie mogelijk te maken.
- geen voetlicht
- herwaardering van het masker
- conflict met persoonlijkheidscultus van praalzieke acteurs (Vb. Eleonora Duse in Rosmersholm)

Bevrijding van de literatuur

- tekst = deel van het geheel
- visuele theatertaal i.p.v. woordkunst
- geen inmenging van de poëet
- houding t.o.v. Shakespeare als 'dramatist'

Opvoeringspraktijk in Europa

Dido and Aeneas (Purcell), Purcell operatic Society at Hampstead, 1900

Acis and Galatea (Händel), Great Queen Street Theatre, London, 1902

The Vikings at Helgeland (Ibsen), Imperial Theatre, Westminster, 1903

The Steps (1905)

- schetsen als toneelvisioenen ('stage visions')
 - o Beelden en concepten voor de scenografie die de visie van de regisseur op het toneelbeeld bepalen.
- vier stemmingen ('moods')
 - o De sfeer en emotionele toon van een scène, gecreëerd door licht, kleur en decor.
- 'drama of speech' (1) versus 'drama of silence' (2)
 - o (1) Het gebruik van gesproken tekst en dialogen om drama en karakterontwikkeling te realiseren.
 - o (2) Het gebruik van stilte en non-verbale elementen om dramatische spanning en betekenis te creëren.
- taal van de architectuur
- dramatische mogelijkheden van de trap

Scene (1907)

- verticaliteit
- vloer en plafond van de toneelruimte beweegbaar
- variabele zijschermen
- belichting
- suggestie van beweging
- ballet in louter theatervormen

Hamlet in het Moskous Kunsttheater (1912)

- anti-realistische decorontwerp van Craig
- verticaliteit
- dualisme in kleur
- decor als 'spiritual symbol'
- psychologisch realisme en inlevend acteren van Stanislavski

3. DE TRANSCENDENTE WAARHEID VAN HET SYMBOLISME (1880-1914)

SYMBOLISME

- introductie van de term door Jean Moréas in 1886
- Parnassiens als wegbereiders van het symbolisme
 - o Baudelaire, Mallarmé en Verlaine
 - o 'poètes maudits' en **decadentisme**
 - Poètes maudits: Franse schrijvers uit de late 19e eeuw, zoals Verlaine en Rimbaud, die bekend stonden om hun non-conformistische en vaak schandaalveroorzakende levensstijl en poëzie. Ze voelden zich onbegrepen door de maatschappij, buitengesloten en afgewezen.
 - Decadentisme: literaire en artistieke beweging aan het eind van de 19e eeuw die zich kenmerkte door een fascinatie voor verval, excessen, en het afwijzen van burgerlijke normen en traditionele waarden.
- Joris-Karl Huysmans A Rebours (1884)
- existentiële onzekerheid
- noodlottige vrouw- en wereldbeeld
- Idee, intuïtie en suggestie

STÉPHANE MALLARME (1842-1898)

- dramatische gedichten
- = poëtische dialogen
- **Hérodiade (1864-1898)**
- **L'Après-Midi d'un Faune (1876)**

Hérodiade

- naar het verhaal van Salome
- wraak of onschuld
- symbool van de Oermoeder
- 'femme d'autrefois'
 - o om te verwijzen naar een vrouw van vroeger tijden, iemand die staat voor een verloren verleden en een bepaalde mystieke, tijdloze schoonheid en onschuld. Dit beeld weerspiegelt nostalgie en de idealisering van een vorige tijdperk, wat kenmerkend is voor symbolistische poëzie
- Hérodiade: Herodias-als-kind en/of kind-van-Herodias
- paradox van Schoonheid en Dood
- vorm als symbool van de onvatbare essentie

L'Après-Midi d'un Faune

- transpositie van poëzie naar theater?
- 'non possible au théâtre, mais exigeant le théâtre'

- cesuur van de verzen calqueren op theatrale gestiek
- **Comédie Française** (de Banville en Coquelin)
 - o De Comédie Française, opgericht in 1680, is een van de oudste en beroemdste nationale theaters van Frankrijk. Het speelt een centrale rol in de Franse theatertraditie en is bekend om zijn opvoeringen van klassieke en moderne stukken.
- **Théâtre de l'Art** (Paul Fort)
 - o "Théâtre de l'Art" van Paul Fort was een symbolistisch theater opgericht in 1890, gesteund door Stéphane Mallarmé. Het diende als platform voor avant-garde en symbolistische werken, en bevorderde nieuwe vormen van theatrale expressie.
- **Debussy, *Prélude*, à *L'Après-Midi d'un Faune*, 1894**

orkestzetting van het dramatisch gedicht

- muzikaliteit in de taal
- orkestratie van de menselijke stem in de declamatie
- efemere kwaliteiten van de stem
- 'une orchestration qui reste verbale'

receptie en invloed van Wagner

- ***Revue Wagnérienne* (1885-1888, E. Dujardin)**
- **Baudelaire, "*Richard Wagner et Tannhäuser à Paris*" (1861) (boek)**
- **Mallarmé, "*Richard Wagner. Rêverie d'un poète français*" (1885) (gedicht?)**

Baudelaire, "*Richard Wagner et Tannhäuser à Paris*" (1861)

- suggestieve kracht van de muziek
- combinatie van kennis en artistiek genot
- 'une opération spirituelle, une révélation'
- theorie van de correspondentie
- synesthesie

Mallarmé, "*Richard Wagner. Rêverie d'un poète français*" (1885) (tekst)

- muziek als nieuw middel voor evocatie
- verbindende kracht van het **Almachtige Gedicht**
 - o Mallarmé beschouwt "*Richard Wagner. Rêverie d'un poète français*" als een "almachtig gedicht" omdat het de enorme invloed en inspiratie weerspiegelt die Wagner op hem had, en de kracht en diepte van Wagner's kunst benadrukt.
- Synthese in Le Grand Oeuvre
- eenheid-in-dualiteit
- zuivere woordkunst
- klankwaarde, tonaliteit en muzikaliteit
- 'un opéra sans accompagnement ni chant, mais parlé'
- geen mythologische helden

- onpersoonlijk personage
- kunst van onbestemdheid

Vertoog van Zuiverheid en Puurheid

- theater als tempel
- Magische werking
- onpersoonlijke dichter-declamator

abstractie en mathematische compositie

- Edgar Allan Poe
 - o **"The Philosophy of Composition" (1846)**
- georkestreerd effect, precisie
- dubbele status van de taal
 - o **'immédiat'**
 - directe, concrete functie van taal die onmiddellijke communicatie mogelijk maakt
 - o **'essentiel'**
 - diepere, abstracte functie van taal die subtiele, vaak onbenoembare ervaringen en betekenissen uitdrukt

spirituele 'séances' van **Le Livre** (theoretisch werk)

- 'l'explication orphique de la Terre'
- circulaire, inwisselbare structuur
- voorleessessies – performance
- dichter als **'unique récitant'**
 - o = enige verteller omdat alleen de dichter de diepere betekenis en ervaring van de poëzie kan overbrengen
- bezwerend psalmodiëren
- dichter als bediener of **'opérateur'**
 - o manipuleert de dichter taal en vorm om een specifieke esthetische ervaring te creëren
- voorstelling als onderneming of 'opération'
- dichter als openbaar opvoeder
- rituele en religieuze dimensie
- ontstoffelijking van het theater

Loïe Fuller als ultieme theatrale poëzie

- Loïe Fuller (1862-1928) was een innovatieve Amerikaanse danseres die bekend stond om haar visueel spectaculaire performances met licht en stof. Mallarmé zag haar werk als een nieuwe vorm van poëzie, waarbij beweging en visuele effecten de rol van tekst overnamen.
- theaterkronieken
- **'l'erreur du Théâtre-Français'**

- verwijst volgens Mallarmé naar het vasthouden aan traditionele tekstuele en conventionele vormen, terwijl Fuller's werk een vernieuwende benadering biedt door de nadruk te leggen op visuele en lichamelijke expressie.
- 'le spectacle intérieur' = innerlijke drama
 - Mallarmé zag in Fuller's dans een uitdrukking van innerlijke, abstracte schoonheid die verder ging dan het oppervlakkige uiterlijk van de performance.
- figuur van Hamlet
- ballet en vrije dans van Loïe Fuller
- 'poème dégagé de tout appareil du scribe/écrivain' = dans
 - Hiermee bedoelt hij dat Fuller's prestaties een soort poëzie creëren die niet afhankelijk is van geschreven tekst, maar direct en visueel is.
- 'écriture corporelle' = schrijven met lichaam
 - verwijzen naar de manier waarop Fuller's fysieke bewegingen en dans als een soort geschreven taal fungeren
- 'la forme théâtrale de poésie par excellence' = vrije dans
 - Hij beschouwt haar dans als een ultieme vorm van poëzie die door visuele en lichamelijke expressie een diepere, esthetische ervaring biedt.

MAURICE MAERTERLINCK (1862-1949)

verhouding tot positivisme en determinisme

- intuïtie, gevoel en emotie
- Noodlot (destin) als determinerende wet
- voorouders en afstammelingen
- onmacht: onkenbaar mysterie en geen vrije wil
- metafysische waarheidsaanspraak
- universele wet
- alles verbindende waarheid
- onderbewuste (Freud, Bergson, Einstein)
- herwaardering verbeelding

MYSTIEKE KENNIS EN NEOPLATOONSE BESCHOUWINGEN

Inleiding op en vertaling van *L'Ornement des noces spirituelles*, Ruusbroec (1891)

- Mystieke Kennis
 - intuïtieve wetenschap
 - vermogen van de onbewuste aanschouwing
 - geen individuele droom
 - collectief onbewuste
- Neoplatoonse beschouwingen
 - Plato (Meno en Phaedo)

- **theorie van de anamnesis**
 - Dit concept, geïnspireerd door Plato, suggereert dat kunst en poëzie de lezer of toeschouwer in staat stellen om diepere waarheden en vergeten kennis opnieuw te ervaren. Het is alsof kunst herinneringen aan eerdere, onbenoembare kennis opwekt.
- **theorie van de vorm**
 - Maeterlinck's theater gebruikt symbolen en een dromerige sfeer om de innerlijke emoties en verborgen dimensies van de personages te onthullen. Het richt zich op wat niet letterlijk wordt gezegd, maar op een subtiele, suggestieve manier wordt weergegeven.
- symbool als stapsteen naar hogere kennis
- belichaamde kennis
- verstandelijke intuïtie
- innerlijk oog
- mystieke taal
 - herhalingen
 - bewuste paradoxen
 - wat woorden teweegbrengen
 - stilte
 - oubollig?

symbool als dramatische.

Stapsteen

- symbool
 - zuivere Liefde
 - mysterieuze, gesluierde vrouw
 - natuurelementen
 - kind
 - droom
- onbestemde plaats en handeling
- personages als ontheemde wezens
- Noodlot als '**personnage sublime**'
 - personage dat een diepere, vaak tragische dimensie van het menselijk bestaan belichaamt. Het is een figuur die boven het gewone uitstijgt en de innerlijke strijd en mysterie van het leven uitdrukt, vaak met een aura van mystiek en melancholie

Inleiding op vertaling van *Macbeth* (1900)

- '**le tragique quotidien**'
 - Dit verwijst naar het alledaagse drama of de dagelijkse tragedie die zich in het gewone leven afspeelt. Het idee is dat zelfs de meest routinematige momenten van het leven doordrongen kunnen zijn van diepe, vaak verborgen tragedie en lijden.
- geen passies
- geen psychologische motivatie van gewelddadige actie of handeling
- geen verklarende dialogen

- figuur van Hamlet
- de sprakeloze taal van de **Zuivere Liefde**
 - o Maeterlinck beschrijft zuivere liefde als een ideale, onzelfzuchtige liefde die vrij is van materiële verlangens en egoïsme. Het is een liefde die diep en oprecht is, vaak gepaard met een element van tragiek of opoffering, en die de diepere, spirituele verbinding tussen mensen benadrukt.

Enscenering van **Macbeth** door Georgette Leblanc

- zomer van 1909
- abdij van Saint-Wandrille
- mystieke ervaring
- wat ontvouwt er zich in stilte?
- plechtig, eenvoudig, geritmeerd proza
- verontrustende sensualiteit

Enscenering van **Pelléas et Mélisande** door Georgette Leblanc

- zomer van 1910
- abdij van Saint-Wandrille
- 'Zuivere Liefde'
- bewegingloosheid en stilte

theater van bewegingloosheid en stilte

- statisch theater
 - o dramaturgische immobiliteit
 - o 'théâtre de l'attente'
 - o 'immobiles passions'
 - Beide verwijzen naar Maeterlinck's theater waarin personages vaak wachten en passief zijn, met hun diepste emoties en verlangens verborgen en onbenoembaar.
- **versus**
 - o scenische immobiliteit
 - o 'mouvement immobile'
 - verwijst naar **de paradox van beweging in stilstand**. Het betekent dat, hoewel de personages op het toneel fysiek stil lijken te staan of weinig doen, er innerlijk een intense, vaak verborgen emotionele of psychologische beweging plaatsvindt. Het is een manier om de innerlijke strijd en diepere gevoelens van personages uit te drukken, zelfs als er geen fysieke actie is.
- marionetten
- esthetiek van de stilte
 - o 'langage troué des silences'
- muzikaliteit in de tekst
 - o gebalde zinnen
 - o een lettergrepige woorden

- uitroepen herhalingen van woorden en klanken
- ritme
- recitatief
- **aïsthesis** – zintuiglijke communicatie
 - verwijst naar zijn concept van schoonheid en kunst als een middel om diepere, vaak onbenoembare ervaringen en emoties te ervaren. Voor Maeterlinck gaat aesthesis verder dan oppervlakkige esthetiek en raakt het de innerlijke, mystieke en vaak tragische dimensies van het menselijk bestaan.

Pelléas et Mélisande (1892)

- openingsstuk van het Théâtre de l'Œuvre (Lugné-Poe, 13 mei 1893)
- lyrisch drama, i.s.m. Debussy voor de Opéra-Comique (Parijs, 1902)

Enscenering van *L'Oiseau bleu* door het Moskou Kunsttheater (1908)

tweede golf van het Russisch symbolisme

- eerste golf: 1890
 - eigen nationale elementen
 - plaatselijke folklore, mythen en legenden
 - 'volkse' en 'natuurlijke'
 - geïsoleerde elite
- tweede golf: eerste decennium 20e eeuw
 - invloed van het Franse symbolisme
 - **De Blauwe Roos**
 - natuur: oevers van de Wolga (blauw en goud)

LUGNÉ-POE (1869-1940)

- Théâtre Libre

- Opgericht door André Antoine in 1887, deze theatergroep inspireerde Lugné-Poe met haar realistische en naturalistische benadering van toneel, en was een voorloper in het vernieuwen van het Franse theater.

- Théâtre d'Art

- Een korte theaterinitiatief van Lugné-Poe, gericht op het bevorderen van symbolistische en experimentele theaterproducties.

- Cercle des Escholiens

- Le Cercle des Escholiens, opgericht door Lugné-Poe, was een Parijse theatergroep aan het eind van de 19e eeuw die experimenteel en symbolistisch theater promootte. De groep speelde een cruciale rol in het introduceren van nieuwe, avant-gardistische werken in het Franse theater.

- Théâtre de l'Œuvre 1893

- Théâtre de l'Œuvre (1893): Opgericht door Lugné-Poe, deze theatergroep promootte symbolistisch en avant-gardistisch theater, en introduceerde werken van auteurs zoals Henrik Ibsen en Maurice Maeterlinck.

Enscenering van **Pelléas et Mélisande** (Maurice Maeterlinck), 17 mei 1893

- weloverwogen kleurschakeringen van het decor en de kostuums
- synthetisch, suggestief decor van Paul Vogler
- beschilderde papieren schermen en gordijnen
- pre-rafaëlitisch vrouwbeeld
 - Memling
 - Gabriel Dante Rossetti
 - psalmodiërende en hiëratische acteerstijl
 - 'un art de litote'
 - verwijst hij naar een stijl van kunst en theater die gebruik maakt van subtiele uitdrukkingen. In deze context betekent het dat de kunst bewust kiest voor een sobere, ingetogen benadering om diepere betekenissen en emoties te suggereren door wat er niet wordt gezegd, ipv direct en expliciet te zijn.
- muzikaliteit van de tekst met stiltes
- operaversie van Pelléas et Mélisande in de Opéra-Comique in Parijs op 30 april 1902, Debussy

Enscenering van **La Dame de la Mer** (Ibsen), 16 december 1892

- in samenwerking met de Cercle des Escholiens
- Ibsen-manie in Frankrijk
- uitdrukkelijk symbolistische interpretatie
- 'une pièce de poésie'
- vaste waarde in programma

Maurice Denis

Edouard Vuillard

1893 : Théâtre de l'Œuvre

- Het Théâtre de l'Œuvre was oorspronkelijk een theatergezelschap dat werd opgericht door de acteur Lugné-Poe (in 1893) uit het Théâtre-Libre van André Antoine.
- **Rosmersholm** (Ibsen) als openingsstuk
- samenwerking schilders (Munch, Toulouse-Lautrec, Gauguin, ...)
- neo-traditionalisten, Nabis-groep
- Symbolistisch
 - théâtre vivant – théâtre d'idées
 - la tranche de vie – la phase de pensée

- De link is dus dat "**théâtre vivant**" en "**la tranche de vie**" beide focussen op de weergave van concrete, alledaagse realiteit, terwijl "**théâtre d'idées**" en "**la phase de pensée**" beide focussen op abstracte ideeën en filosofische reflectie.
- acteur blijft belangrijk onderdeel

PARADOX VAN DE SYMBOLISTISCHE ACTEUR

- acteur blijft een belangrijk onderdeel in de synthetische visie
- acteur en decor vormen één bewegend schilderij
- de acteerpresetaties op de planken vloer van het theater primeren
- 'le tremplin' (= stapsteen): oplopende houten toneelvloer als springplank van de creatieve acteur
- de acteur verhoudt zich tot het sobere decor zoals tot de naakte houten planken van een toneelvloer
- belang materialiteit van het hout
- 'homme de théâtre'
 - o bedoelt hij iemand die een professionele theatermaker is en zich volledig wijdt aan het theater, zowel als acteur, regisseur, als dramaturg.
- 'diction de l'oeuvre'
 - o verwijst naar de specifieke manier waarop een toneelstuk wordt gepresenteerd en uitgesproken, inclusief de stijl en interpretatie die de essentie van het werk overbrengen.
- naturalistische leerschool
 - o geen theatraliteit
 - o geen **sterallures** = betekent overdreven, theatrale houding of dramatische flair in een optreden.
- combinatie van immobiele eentonigheid en intensiteit
- bijnaam van slaapwandelaar geestelijke ('le clergyman somnambule')
- religieuze bijklank

anarchistische inslag?

- burgerlijke ongehoorzaamheid en individuele vrijheid
- droom van (een geweldloze) samenleving zonder macht of autoriteit
- 1893 : terroristische acties
- **1893 : *Un Ennemi du Peuple* (Ibsen)**
- eind 1894 : Dreyfus-affaire.
 - o opkomst van de intellectuele revolutionairen
 - o **13 januari 1898 : Emile Zola publiceert *l'Accuse* in L'Aurore**

Enscenering van **La Gardienne** (Henri de Régnier), 1894

- hoogtepunt van een eerste theaterseizoen
- 'onspeelbaar' stuk
- gedicht met twee replieken
- decor van Édouard Vuillard
- beschilderd achterdoek

- groen gazen voordoek
- twee-dimensionaal effect
- ontdubbelde rollen

samenwerking met Mallarmé vanaf het tweede theaterseizoen (1894-1895)

- **'t is a Pity, She's a Whore** (John Ford, Nouveau Théâtre 1894)
- **Intérieur** (Maeterlinck, Nouveau Théâtre 1895)
- **Salomé** (Oscar Wilde, Comédie Parisienne 1896)
- Oosterse drama's : **Le Chariot de Terre Cuite** naar Soudraka (Nouveau Théâtre 1895) en **L'anneau de Sakountala** naar Kalidasa (Comédie Parisienne 1895)
- ...

de blijde intrede van Alfred Jarry – **Ubu roi**, Nouveau Théâtre, december 1896

- bevreemdende en angstaanjagende humor – 'guignol'
 - o Grand-Guignol was een theater dat angstaanjagende horroshows maakte. Alfred Jarry inspireerde zijn Ubu Roi op dit soort theater
- abstrahering van tijd en ruimte
- geen massascènes
- Ubu als onmenselijke figuur en marionet
- decor als 'fond uni'
- hybride, incoherent, multifunctioneel
- Indikken van tijd en ruimte
- actieve toeschouwer
- schandaal

PAUL FORT (1872-1960)

THÉÂTRE D'ART (1890–1893)

- Le Théâtre d'Art, opgericht door Paul Fort in 1890, was een Parijse theatergezelschap dat experimenteel en symbolistisch theater bevorderde, en als reactie op het naturalisme innovatieve werken van jonge schrijvers en dichters presenteerde.
- anti-naturalistisch
- 'théâtre des poètes'
- idealisme tegenover naturalisme
- manifest (onder beschermheerschap van Verlaine en Mallarmé)

anti-naturalistisch manifest

- le corps – l'âme
- l'observation de la société – des spéculations abstraites
- les sensations physiologiques de la vie – les sentiments intimes de l'être

- les ambiances morales de l'époque – les corrélations psychiques avec le Grand Tout
- le matérialisme – le spiritualisme

Eerste symbolistische stappen op de scène in 1890

- **La Voix du Sang, Rachilde, 1890**
 - o Eenvoudig decor, lege ruimte
 - o poëtica van de mogelijkheden
- **Madame la Mort, Rachilde, 1891**
 - o wereld van Ideeën
 - o cerebraal drama
 - o onbestemde sfeer
- **Les Cenci, Shelley, 1891**
 - o Onspeelbaar stuk

dichters als kompanen van het zuivere woord-toneel

théâtre des poètes

- een theatergezelschap dat poëzie en drama combineerde om een sfeervolle en artistieke voorstelling te creëren, met een nadruk op symboliek en lyrische taal.
- Avondvullende programmatie
- declamatie van gedichten
- dramatische gedichten en drama's in verzen
- zuiver woord-toneel
- Werk van Baudelaire, Rimbaud, Verlaine en Mallarmé als inspiratiebron
- Declamatie door acteurs

werken

- **Le Concile Féérique** naar Jules Laforgue, 1891 (Edouard Vuillard)
- **Le Bateau Ivre** naar Arthur Rimbaud, 1892 (Paul Ranson)
- Deel I **La Geste du Roi** naar Fierabras, 1891-2 (Pierre Bonnard)

versoering van het decor

- Materialiteit van theater = obstakel voor symbolistische principes
- 'mise en fresque' (Gustave Kahn)
 - o gebruik van grootschalige, visueel rijke decoraties en symbolische scènes in het theater om een poëtische en atmosfeerrijke ervaring te creëren. Het is geïnspireerd door Gustave Kahn's idee van het poëtische decor dat het dramatische effect versterkt.
- Pierre Quillard, **La fille aux mains coupées** (1891)
- "Argument de la mise-en-scène"

- 1) 'la parole crée le décor, comme le reste'
- 2) doorgedreven versobering
- 3) acteur als silhouet en contour
- declamatie achter gaasdoek
- Pierre Quillard, "**Argument de la mise-en-scène**" (1891)
 - 'atmosphère du drame'
 - 'décoration poétique'
 - 'décors de rêve'

samenwerking met de schilders van de **Nabis-groep**

- = Een Franse kunstenaarsbeweging (eind 19e eeuw) die poëzie en symboliek in schilderkunst combineerde, met een focus op emotie en decoratieve elementen.
- Zie Paul Serusier, Maurice Denis, Paul Gauguin
- artistieke gelijkgezindheid
- tegenover realisme en impressionisme
- techniek van het **cloissonnisme**
 - Een schilderij waarbij vlakken worden afgebakend door dikke zwarte lijnen.
 - **Gauguin, La Lutte de Jacob avec l'Ange, 1888**
- kijken als 'clairvoyance'
- 'primitivisme'

'primitivisme'

- Een kunststroming die inspiratie zocht in de kunst van niet-westerse en oude culturen, met een focus op eenvoud en directe expressie.
- spiritueler dan de 'geciviliseerde beschaving'
- 'magischer en dichter bij de natuur'
- < eerstgeborene, eerste in zijn soort
- 'de genieën van het instinct van de eerste tijden van de mensheid'
- stigmatiserend gebruik van de term in imperialistisch en koloniaal Europa:
- 'simpel', onbeschaafd', 'niet van deze tijd'

Salomon – **Le Cantique des Cantiques, 1891**

- theorie van de correspondentie
- synesthetische ervaring i.p.v. hegemonie van de blik
- gedicht naar het Hooglied van Salomon
- acht deviezen met corresponderende orkestzetting
- synthetisch decor

ensceneringen van het oeuvre van Maurice Maeterlinck

- **L'Intruse 1891**
 - artistieke verantwoordelijkheid o.a. Lugné-Poe

- sober en somber decor
 - onnatuurlijke en gestileerde manier van acteren
 - psalomdiërend declameren
 - statisch immobilisme
- **Les Aveugles 1891**
- **Les Sept princesses 1892**

4. DE WAANZINNIGE WAARHEID IN HET FUTURISME, DADAÏSME EN SURREALISME

TECHNISCHE VOORUITGANG EN PHYSICO-FOLIE IN HET FUTURISME

- **Eerste manifest van het futurisme**, 20 februari 1909
 - o Marinetti in Le Figaro
 - o anarchistische revolte
 - o geen harmonie, geen schoonheid
 - o dynamiek van de grootstad
 - o beweging en snelheid
 - o technische vooruitgang

Dynamische beweging

- Luigi Russolo, **L'arte dei rumori** (1913)
- 'intonarumori'
 - o groep experimentele muziekinstrumenten, ontwikkeld door de Italiaanse futurist Luigi Russolo, die geluiden uit het dagelijks leven nabootsen en integreren in theatrale uitvoeringen.
- stedelijk landschap
- metropool van aaneengesloten hoogbouw
- drukte
- toekomst en vooruitgang
- straatrumoer en ruisorkest van de stad
- levendige kleuren
- krachtige penseelstreken
- geen perspectiefwerking
- ingedikte ruimte en tijd
- herhaalde kleurvlakken, geen vaste vormen

Het Variété (1913)

Futuristische theatermanifest (1919)

- = manifest van Filippo Tommaso Marinetti. Benadrukt het gebruik van geluid, licht en beweging om theater een multisensorische ervaring te maken.
- shockeffekt
- geen logica
- plagiaat

- parodie
- wrange en groteske humor
- futuristische hilariteit
- **cfr. Variététheater**
 - = manifest van Filippo Tommaso Marinetti. Pleit voor een dynamisch, experimenteel theater, weg van traditionele vormen.
- **physico-folie**
 - In het theater verwijst "physico-folie" naar een fysieke en energieke vorm van optreden, waarbij acteurs hun lichaam intensief gebruiken om emoties en bewegingen uit te drukken, vaak op een overdreven of absurde manier.
- oorlogstaal

'serate'

- = Avonden van futuristische performances, waarin verschillende kunstvormen werden gecombineerd, zoals poëzie, muziek, dans en theater, vaak met provocerende en innovatieve inhoud.
- voordrachtavonden als 'happenings'
 - **'parole en libertà'** (klankpoëzie)
 - "parole in libertà" (woorden in vrijheid) is een concept uit de futuristische kunstbeweging, en het omvat ook klankgedichten.
 - manifesten
 - ...
- transdisciplinair
- luidruchtige herrieschoppers
- café-concerts
- mechanische en futuristische balletten
- Umberto Boccioni, **Una Serata futurista**, 17 juni 1911

'sintesi'

- Korte, bondige theatrale stukken die snel en intens zijn, gericht op het overbrengen van krachtige ideeën en emoties in een minimale tijdsspanne.
- synthetisch theater
 - kort en krachtig
 - shock i.p.v. **catharsis**
 - Catharsis in het theater is wanneer het publiek zich opgelucht of bevrijd voelt nadat ze sterke emoties hebben ervaren door het verhaal en de personages op het podium.
- mechanische balletten
 - Giacomo Balla
 - **La Macchina Tipografica, 1914**
 - **Feu d'Artifice, 1917**

Russisch kubo-futurisme

- **Overwinning op de zon (1913)**
 - o libretto: Kroetsjonych
 - o decor en kostuums: Malevitsj
- ontmenselijkte machine
- hubris
- cfr. Marinetti
 - o **De verovering van de sterren (1902)**
 - o **Laten we het maanlicht doden (1909)**

oorlogsagressie, hoogmoed en vrouwenhaat

DE CYNISCHE GRIJNSLACH EN DE DADAÏSTISCHE WARTAAL

- iconoclastische antikunst
- tegen agressieve technische cultuur
- absolute onzin

Dadaïstische acties van Hugo Ball en André Breton

- **Cabaret Voltaire, Zürich, 1916**
- Hugo Ball, **Karawane**, Cabaret Voltaire, Zürich, 1917

Dadaïsme in Parijs

- tijdschrift Dadaphone
- Tristan Tzara, Francis Picabia, Marcel Duchamp en André Breton

Club Dada, Berlijn

- Johannes Baader, Raoul Hausmann en Richard Hulsenbeck
- Kurt Schwitters
 - o **Ana Blume (1919)**
 - o **Ursonate**

Klankgedichten van Kurt Schwitters

Ursonate

- De term "Ursonate" verwijst oorspronkelijk niet naar het theater, maar naar een experimenteel muziekwerk van de Duitse kunstenaar Kurt Schwitters, geschreven in de jaren 1920. De "Ursonate" is een geluidsonate die geen traditionele muzikale notatie volgt maar bestaat uit abstracte klanken en klankcomposities. In de context van theater kan de term "Ursonate" echter worden gebruikt om te verwijzen naar het concept van het geluids- of klankexperiment dat Schwitters heeft gepioneerd. Het idee van het integreren van abstracte, niet-verbale klanken in een theatrale context kan bijvoorbeeld leiden tot performances die de grenzen tussen taal, muziek en theater verkennen, waarbij de nadruk ligt op de expressieve mogelijkheden van geluid en klank in plaats van op traditionele tekstuele communicatie.
- klankgedicht
- woordspelingen
- vrije associaties
- grotendeels betekenisloos, maar verdient alle ernst van de voordrager
- onderliggende compositie en innerlijke logica

Collage en Merzbühne

- collage
 - o grillige combinatie
 - o toeval en improvisatie
 - o Afval en 'lagere' kunstvormen
- 'Merzbühne' = totale Merztheater
 - o De "Merzbühne" of "totale Merztheater" is een theaterconcept van Kurt Schwitters waarbij alles samenkomt: tekst, kunst, muziek, en performance. Het idee is om een totaalervaring te creëren waarbij alle kunstvormen door elkaar lopen en traditionele theaterregels worden genegeerd. Het doel is om een vernieuwende, geïntegreerde kunstervaring te bieden.
- Merzgesamtkunstwerk
 - o Een "Merzgesamtkunstwerk" is een concept van Kurt Schwitters dat betekent "totaal kunstwerk". Het verwijst naar een kunstwerk dat alle kunstvormen – zoals schilderkunst, beeldhouwkunst, muziek, en theater – in één geheel verenigt.
 - o fundamentele gelijkheid van alle materialen
 - o verzamelwoede van de voddendraper

Schlagers en liederen

- Gummigirls
- Miss Elektrizität, Fest der Technik, Hannover (1928)
- samenwerking met Käthe Steinitz
- kritiek op blind geloof in vooruitgangsidealen

Der Zusammenstoss

- 'de botsing'
- groteske science-fictionopera
- schlagers
- kritiek op blind geloof in technische vooruitgang

SURREALISME

ANDRE BRETON

Le manifeste du surréalisme (1924)

- geen anti-kunst van het individuele anarchisme, maar alternatieve kunst
- bevrijding van de mens als individu
- Aragon, Antonin Artaud, Breton, Crevel, Desnos, Eluard, Leiris, Péré et Soupault
- Max Ernst, Marcel Duchamp, Francis Picabia, Man Ray

Methodische definitie van het surrealisme

« Puur psychisch automatisme waarmee men zich voorneemt om, in woord of geschrift of op welke andere manier ook, de wezenlijke werking van het denken tot uitdrukking te brengen. (...) zonder controle van de rede, in welke vorm dan ook, vrij van iedere esthetische of zedelijke vooringenomenheid. »

Geloofsverklaring van het surrealisme

« Het surrealisme berust op een geloof in de hogere werkelijkheid van bepaalde tot dan veronachtzaamde associatievormen, in de almacht van de droom, in het onbaatzuchtige spel van het denken. »

'écriture automatique'

- het automatisch schrift
 - o Dit is een techniek waarbij schrijvers automatisch en zonder bewuste controle schrijven, vaak om de onderbewuste gedachten en ideeën bloot te leggen.
- « de actieve gedachte van een kritisch-paranoïde analyse » (Dalí)
- « een interpretatief-kritische associatie van waanvoorstellingen » (Dalí)
- **'le cadavre exquis'**
 - o Een groepscreatie waarbij elke deelnemer om de beurt een deel van een tekening of tekst toevoegt, zonder de eerdere bijdragen te zien, om zo een verrassend en vaak surrealistisch resultaat te krijgen.
- onderbewuste, dromen en zwarte humor
- cfr. psychoanalyse Freud

- toeval ('le hasard objectif')
 - o Dit concept betekent "objectief toeval" en verwijst naar het idee dat toevallige gebeurtenissen betekenis kunnen hebben en onverwachte verbanden kunnen onthullen die door het onderbewuste worden geleid.
- observatie van kinderen en geesteszieken
- waanzinnige liefde ('l'amour fou')
 - o Verwijst dit naar een intense en irrationele vorm van liefde die buiten de conventionele normen valt en vaak in verband wordt gebracht met het surrealisme en de zoektocht naar het onderbewuste.
- **Salvador Dalí en Luis Bunuel *Un Chien andalou* (1929)**

Second manifeste (1929)

- tweede surrealistisch manifest van Breton
- ware bevrijding slechts mogelijk na de revolutie van het proletariaat
- politieke oriëntatie naar het communisme
- interne conflicten
- Salvador Dalí, René Magritte, Alberto Giacometti, Louis Buñuel, ...
- nieuw tijdschrift : Le surréalisme au service de la révolution (1930)

Pour un art révolutionnaire indépendant, 1938

- manifest van Breton en Trotski
- paradox van het ongebonden vrij-zijn en het samen-leven

SALVADOR DALÍ

Bacchanale (1939)

- Ballets Russes
- choreografie Léonide Massine
- libretto en decor Dalí
- kostuums Chanel
- Venusberg
- Wagners Tannhäuser en de mythe van Leda en de zwaan
- ontmantelen van christelijke seksuele moraal
- 'l'amour fou'

Dream of Venus, 1939

- surrealistisch paviljoen, wereld-tentoonstelling 1939
- performance
- liefdeskoorts

JEAN COCTEAU (1889-1963)

- auteur, schilder en filmmaker (**Le Sang d'un poète**, 1930)
- invloed van het surrealisme
 - o bevrijding van de mens als individu
 - o droom
 - o kinderlijke fantasie
 - o horror en zwarte humor
 - o kritiek op kapitalisme en bourgeoisie
 - o kritiek op traditioneel, realistisch theater

Cocteau als 'theaterauteur'

- 1910 : ontmoeting met Serge de Diaghilev (Russische Balletten) – « étonne-moi »
- **Parade** (1917)
- **Le bœuf sur le toit** (1919)
- **Les Mariés de la tour Eiffel** (1921)
- **Orphée** (1926)
- **La voix humaine** (1930)
- **La machine à écrire** (1941)

PARADE (1917)

- "Parade" is een ballet van Jean Cocteau, met muziek van Erik Satie en choreografie van Léonide Massine, gepresenteerd in 1917. Het staat bekend om zijn avant-gardistische stijl, het gebruik van ongewone visuele en muzikale elementen, en zijn rol in het ontwikkelen van het surrealisme in het theater. Het ballet verbeeldt een surrealistische parade van circusartiesten en avant-gardistische personages.
- **Théâtre du Châtelet**, Parijs, 18 mei 1917
- voorbeeld, decor en kostuums: Pablo Picasso
- Muziek: Erik Satie
- Choreografie: Léonide Massine
- Libretto / 'poésie de théâtre': Jean Cocteau
- « Un rêve de Mallarmé »:
 - o een dansvlak als boksring
 - o grotesk theater

voorbeeld van Parade

- Pablo Picasso
- prelude / ouverture van het ballet
- romantisch tafereel
- naïef-realistische stijl

decor van Parade (1917)

- Pablo Picasso
- ingang van een theatertent op een Parijse boulevard = **meta-theater**
 - o Meta-theater is een theaterconcept waarbij een voorstelling zelfbewust en kritisch naar zijn eigen theatrale aard kijkt. In "Parade" maakte Cocteau het decor bewust kunstmatig en eenvoudig, wat de theatrale kunstmatigheid benadrukte. Dit past bij meta-theater omdat het de aandacht vestigt op de kunstvorm zelf en de illusie doorbreekt.
- kubistische stijl
- non-conventioneel perspectief
- personage van het Amerikaanse meisje in Parade
- personage van de Chinese goochelaar in parade

personages en kostuums voor Parade

- schets van de kostuums van de managers door Picasso
- kubistische stijl
- ontstoffelijking van de acteur
- drie meter hoog
- felle kleuren
- illustratie van star, mechanisch karakter van de managers
- personage van de Franse manager in parade
- personage van de Amerikaanse manager

Le boeuf sur le toit (1919)

- Muziek: Darius Milhaud
- Maskers: Guy-Pierre Fouconnet
- Kostuums en decor: Raoul Dufy
- **'spectacle-concert' / 'ballet-concert' < 'café-concert'**
 - o Spectacle-concert = Muziek gecombineerd met theater, dans, en visuele effecten.
 - o Ballet-concert = Balletdans met muziek.
 - o Café-concert = Intieme muzikoptredens in een café-achtige setting.
- pantomime voor acrobaten en clowns / 8 types
- Vb. de roodharige vrouw danst 'la danse de Salomé' naast het hoofd van de politieman.
- **Fratellini-clowns**
 - o De Fratellini-clowns zijn een beroemde clownsfamilie die optrad in de vroege 20e eeuw. In "Le Boeuf sur le Toit" worden ze op een speelse manier geïmiteerd, wat bijdraagt aan de speelse en surrealistische sfeer van het stuk.
- vertraagde bewegingen

Les Mariés de la tour Eiffel (1921)

- Les Ballets Suédois (Rolf de Maré)
- kubistisch ballet
- personages van de Grammofonen
- Decor: Irène Lagut
- Muziek: Darius Milhaud

- Fonografen

- = oude geluidsopnameapparaten die worden gebruikt als een van de visuele en geluidseffecten om de surrealistische en innovatieve sfeer van de voorstelling te versterken.

ANTONIN ARTAUD

- dichter, acteur, regisseur, toneelauteur
- invloed van het surrealisme, maar was Breton afvallig
- tussen waarheid en waanzin
- 1926: oprichting van zijn Théâtre Alfred Jarry
- « **Manifeste du Théâtre Alfred Jarry** »
- « **Le théâtre et son double** » (gebundelde essays, 1938)

“Le théâtre et la peste” (1933)

- reactie op de banvloek van Augustinus over het toneel
- niet alleen een vernietigende, maar ook een zuiverende kracht
 - geen vitale organen aantasten
 - metafoor van de vulkaan
 - spirituele bevrijding van de mens
 - shockeffect en nieuwe poëzie van het delirium
- geen uiterlijke wreedheden: reinigende werking door zelfanalyse en zelfontdekking

“La mise-en-scène et la métaphysique”

- Lot en zijn dochters van Lucas van Leyden
- Inferno van Sodom
- instincten van begeerte en lust versus de waarschuwing tegen zedelijk verval
- shockeffect van de poëzie van de ondoorgroenlijke seksualiteit
- intens, belichaamd kijken
- het licht van de hallucinatie

“Sur le théâtre balinais”

- lichamelijke band met het rituele theater
- **pantomime** en dans
 - Een vorm van theater waarin het verhaal volledig wordt verteld door middel van lichaamstaal, gebaren, en gezichtsuitdrukkingen, zonder gesproken tekst.
- de acteur als een bewegende hiëroglief
- kracht van de lichaamsbeweging
- oneindige variatie van gestileerde passen en gebaren
- hypnotiserende ritme van stemmen en instrumenten
- geen vrije improvisatie

- 'theater van de wreedheid'
 - o Een theaterconcept van Antonin Artaud dat de nadruk legt op intense, viscerale ervaringen en fysieke expressie om diepere emoties en primitieve reacties op te roepen, vaak door een brutale en confronterende benadering.
 - o toeschouwers in het midden van een gebeuren
 - o geen decor
 - o vitaliteit van de acteurs
 - o psalmodiërende recitatie
 - o bezwerend-ritmische muzikale begeleiding
 - o ademhaling en bewegingsritmiek
 - o maskers en mannequinpoppes

De wreedheid van de wereldtentoonstelling

- Exposition Internationale Coloniale de Paris (1931)
- de tentoongestelde mens ('zoo humain')
 - o megalomaan spektakel
 - o kunstenaar als product
- de exotische blik van Artaud
- kritiek op het koloniale en imperialistische vertoog
 - o Franse Communistische Partij en surrealistes
 - o La vérité sur les colonies

"En finir avec les chefs-d'œuvre"

- afrekenen met 'meesterwerken'
- de regisseur als 'metteur-en-scène'
- ceremoniemeester van een nieuw ritueel theater
- geen repertoirestukken, maar op canonieke werken geïnspireerde thema's

Les Cenci (1935) naar Shelley en Stendhal

- decor en kostuums: Balthus
- "een dromerige ruïne"
- aanhoudende cirkelbewegingen van de acteurs
- geluidskunst van Roger Désormière
- Ondes-Martenot

Pour en finir avec le jugement de dieu (1948)

- Radiospel
 - o = grenzen van traditionele vertelvormen verlegt door een intense en experimentele auditieve ervaring te bieden. Het werk gebruikt radiogolven en geluidseffecten om de brutaliteit en de chaos van de moderne wereld te verkennen
- verboden wegen te shockerend en subversief

5. DE PURE WAARHEID VAN HET GEABSTRAHEERDE THEATER

WASSILY KANDINSKY

Über das Geistige in der Kunst (1912)

- zuiverheid
- vertrekpunt voor de kunst van morgen (ontwaken)
- materialiteit versus materialisme

Bühnenkompositionen

- **“Über Bühnenkompositionen”** (1911-1918)
 - o verwijst naar zijn ideeën en ontwerpen voor theaterstukken die zijn visuele en abstracte kunst combineren met performance. Kandinsky streefde naar een totaalervaring waarin kleur, vorm, en beweging samenkwamen om een vernieuwende, expressieve voorstelling te creëren.
- i.s.m. componist Thomas de Hartmann
- synthetisch totaalkunstwerk
 - o **synesthesie**
 - = is een neurologisch fenomeen waarbij zintuigen vermengd worden, zodat prikkels van de ene zintuig waarneming (zoals geluid) automatisch een ervaring in een andere zintuig (zoals kleur) oproepen.
 - o zonder tussenkomst van de werkelijkheid
- gelijkwaardigheid
- innerlijke klank
- zuiver picturale compositie van harmonie en disharmonie
- innerlijke picturale kracht
- ontmenselijking van de acteurs
 - o acteur als marionet
 - o figuur
- geen dialoog, maar poëtische reflectie
- ambigu en complex
- niet regisseren, maar orkestreren van tableaux

Bilder einer Ausstellung (1928)

- 4 April 1928. Friedrich-Theater Dessau
- Naar de gelijknamige cyclus uit 1874 van componist Modest Moessorgski
- Moessorgski's compositie geïnspireerd op zijn bezoek aan Viktor Harmann's herdenkingstentoonstelling

OSKAR SCHLEMMER

Bauhaus

- = was een invloedrijke Duitse school voor kunst, architectuur en design (1919-1933) die modernistische principes promootte, zoals functionalisme, eenvoud, en integratie van kunst en ambacht.
- Oskar Schlemmer, een Bauhaus-leraar, verbond Bauhaus-principes met theater door abstracte en geometrische ontwerpen te integreren in theaterkostuums en -decors, wat resulteerde in vernieuwende en visueel expressieve podiumkunst.
- Walter Gropius
- vormelijke mogelijkheden van alle kunsten
- ambacht en kunst
- industriële revolutie is onomkeerbaar
- integratie van het sociale weefsel in de nieuwe kunst
- universele taal

DAS TRIADISCHE BALLETT (1922) ALS ZAKELIJKE BAUHAUS-DANS

- avant-gardistisch ballet
- Oskar Schlemmer
- techniek en kunst: nieuwe materialen als glas en ijzer
- universele taal van
 - o zuivere vorm, kleur, ritme en getal
 - o dans
- Nieuwe Zakelijkheid
- analytisch onderzoek naar de grondslagen van 'de stille theaterdans'
- bewegings(kunst) als verplaatsingen in tijd en ruimte
- tegen het individualistisch georiënteerde expressionisme
- eenvoud en zuiverheid
- geometrisch en constructivistisch
 - o cirkel, vierkant en driehoek
 - o bol, kubus en piramide
- onderzoek naar de principes van de menselijke beweging in de kubusvormige toneelruimte van het theater
- nadruk op maat en getal (choreografie als dans-wiskunde)
- trias = drieheid
 - o De trias of drieheid van Das Triadische Ballett verwijst naar de drie delen van het ballet: "De Ruimtes", "De Lichamen", en "De Bewegingen". Elk deel verkent verschillende abstracte en geometrische thema's door dans en kostuums.
 - o danspatronen gebaseerd op drie meetkundige basisvormen
 - o dans-trio
 - o drie delen
 - o drie-eenheid van vorm, kleur en beweging
 - o drie-eenheid van dans, kostuum en muziek
- eenvoudige, alledaagse bewegingen
- figurijnen: mens in dynamische alliantie met machine-materie

lichaam als organisme en mechanisme

- **"Tänzerische Mathematik" (1926) (concept)**
 - o "Tänzerische Mathematik" (dansmathematica) van Oskar Schlemmer verwijst naar zijn benadering van dans als een wiskundig en geometrisch systeem. Het idee is dat dansbewegingen en choreografie kunnen worden vormgegeven en geanalyseerd door middel van wiskundige principes en abstracte vormen, wat resulteert in een gestructureerde en visueel coherente performance.
- Het mechanische lichaam in wiskundige dans
- architecturaal in vorm zetten van de ruimte
 - o dubbele frontale opening van het speelvlak
 - o actief gordijn
 - o ruimtelijke dans
- voorstellingen als kleine dramatische essays
- attributen als verlengstukken van organische bewegingen

FIGURIJNEN: VIER BASISVORMEN

Figurijn 1 : wandelende architectuur

- Kostuums en decors die dansers transformeren in abstracte, architectonische vormen, waarbij ze de ruimte als een structureel element verkennen.
- kubistische figuur
- geeft de kubus-vorm van de bewegingsruimte van het toneel weer

Figurijn 2: ledenpop of marionet

- Kostuums die de dansers beperken tot mechanische, popachtige bewegingen, waarbij de nadruk ligt op de precisie en controle van elke beweging.
- benadrukt de abstracte en geometrische basisvormen van het menselijke lichaam
 - o ei-vorm van het hoofd
 - o vaas-vorm van de romp
 - o knuppel-vorm van de ledematen
 - o bol-vorm van de gewrichten
- gewrichten als spil van iedere beweging

Figurijn 3: technisch organisme

- Ontwerpen die dansers inhouden als onderdelen van een machine of technisch systeem, wat de interactie tussen mens en technologie onderzoekt.
- maakt de denkbeeldige bewegingsvormen aanschouwelijk
 - o rotatie
 - o bewegingsrichting
 - o doorsnijding van de ruimte
- soorten technische organisatie
 - o tol
 - o schroef
 - o spiraal

Figurijn 4: dematerialisering

- Kostuums en decorontwerpen die de fysieke aanwezigheid van de danser lijken te vervagen, wat leidt tot een bijna ongreepbare en etherische kwaliteit in de performance.
- menselijk lichaam ontdaan van materiële substantie
- reductie tot geometrische symbolen of wiskundige tekens, vb. kruisvorm

De automaat en de marionet

- Mens in relatie tot figurijn demonstreert nieuwe, paradoxale relatie tot getechnologiseerde samenleving
- Novalis: 'Wiskunde is religie'
- E.T.A Hoffmann's idee van "de automaat"
- Heinrich von Kleist's figuur van "de marionet" ("Over het marionetten theater", 1810)
- Schlemmer: Technologie aanwenden om vervreemding en sociale versplintering tegen te gaan. Veruitwendigd in de figurijn.
- Andere theaterexperimenten
- De automaat en de marionet
- Andere theaterexperimenten:
 - o **"Das Mechanische Kabinett" (1923)**
 - o **"Das Mechanische Ballett" (1923)**
 - o **"Das Figurale Kabinett" (1925)**
 - o **"Gestanz I, II en III" (1925)**
 - Geïnspireerd op de beweging van de voetstap
 - Muziek stuwt de bewegingen

Sociale grondslag van een zuiverkunst

- Kandinsky en Schlemmer: bezielers van het ideaal van een zuivere kunst
- Invloed Symbolisten en de primitieven
- Melancholische impasse overstijgen
- Sociaaldemocratische gevoeligheid vanaf jaren '20
- Schlemmer: collectief gevoel versterken via geabstraheerde theaterdans
- Vanaf 1930: Begrip "collectief" krijgt nationalistische invulling
- 1932: Gestapo sluit Bauhaus

6. DE POLITIEKE WAARHEID IN HET DUITSE THEATER

OPBLOEI DER DUITSE VOLKSBÜHNEN IN HET DUITSE KEIZERRIJK

- Onafhankelijk, uitgesproken socialistisch, 'theater voor het volk'
 - o Het "theater voor het volk" in het Duitse theater verwijst naar een beweging die theater toegankelijk en relevant wilde maken voor de gewone mensen, met thema's en verhalen die hun dagelijkse leven en sociale kwesties weerspiegelden.
 - o Naar voorbeeld van **Théâtre Libre** (A. Antoine)
- 1889 : oprichting van de vereniging **Die Freie Bühne** te Berlijn o.l.v. Dr. Otto Brahm
 - o Theatervereniging die zich inzette voor het uitvoeren van moderne en realistische stukken, vaak verboden door de censuur.
- 1890 : oprichting van de **Freie Volksbühne** in sociaaldemocratische kringen
 - o Theatervereniging die zich richtte op het toegankelijk maken van theater voor de arbeidersklasse, met betaalbare voorstellingen en sociaal bewuste thema's.
- 1892 : afsplitsing van de Neue Freie Volksbühne die Max Reinhardt vanaf 1903 steunde en in de volgende jaren zijn snelle expansie mogelijk maakte

1918 - 1933: **Weimarrepubliek**

- Duitse republiek (1919-1933) opgericht na de Eerste Wereldoorlog, bekend om politieke instabiliteit, economische crises, en culturele bloei.
- Hoftheater wordt in 1918 vervangen door het **Staatliche Schauspielhaus**
 - o als gevolg van de afschaffing van de monarchie en de oprichting van de Weimarrepubliek. Dit markeerde de overgang van koninklijk naar staatseigendom en beheer van theaters, met als doel bredere toegankelijkheid en staatssteun voor de podiumkunsten.
- Leopold Jessner
- Erwin Piscator
- Bertolt Brecht

1933: overname van de macht door het nationaalsocialisme en Hitler

- Reinhardt, Jessner, Piscator en Brecht in ballingschap.
- Amerika

Politiek toneel = geëngageerd toneel

- de voorstellingen maatschappelijke en politieke kwesties behandelen, met de bedoeling het publiek bewust te maken en te activeren tot sociale verandering.
- Uitgesproken politieke stellingname

- Kritische maatschappelijke denkers
- 'de marge', 'de onderdrukten' als thema
 - o het focussen op verhalen en personages die zich aan de rand van de maatschappij bevinden. Dit kunnen bijvoorbeeld minderheden, gemarginaliseerde groepen of individuen zijn die niet binnen de mainstream normen en waarden passen. Het doel is vaak om aandacht te vestigen op hun ervaringen en perspectieven.
- Marx: "Het komt er niet alleen op aan de wereld te begrijpen, maar ook om haar te veranderen".
- Filosofische fundamenteën: Hegel, Marx, Benjamin, Adorno

MAX REINHARDT (1873-1943)

REGIE

- Regieboeken (1) bewaard in de Max Reinhardt Forschungsstätte (2) te Salzburg
 - o (1) = gedetailleerde notities en aanwijzingen voor toneelstukken
 - o (2) = onderzoekscentrum dat aan hem is gewijd
- nauwgezette studie van elke dramatekst die hij ensceeneert
- minutieuze voorbereiding maar geen dictatoriale leiding
 - o = regiestijl waarbij de regisseur absolute controle heeft over alle aspecten van de productie
- verschillende heropvoeringen

ACTEUR

- pompeuze speelstijl vervangen door realistische presentatie
- aandacht voor de individuele acteurs en hecht ensemble, ook in massale bewegingsspelen
- verdieping van het spel

EVOLUTIE

- Opleiding bij Otto Brahm
- 1901: cabaret 'Schall und Rausch' naar Fausts spot met principes en credo's
- 1902 : oprichting van het avant-gardistische
 - Kleine Theater
 - o Salome (Wilde)
 - o Erdgeist (Wedekind)
 - o Nachtsyl (Gorki)
 - o Elektra (Hugo von Hofmannsthal)

Neue Theater am Schiffsbauerdamm (1903)

- Midzomernachts-droom (Shakespeare) (1905)
- draaitoneel ontworpen door Karl Walser en Ernst Stern
 - o draaiend platform op een theaterpodium waarmee scènes snel kunnen wisselen zonder lange pauzes

- driedimensionaal woud
- traag draaiend
- magisch verlicht
- onmetelijk groot en oneindig gevarieerd
- dramatische geleding: doolhof
- eenheid van spelers en toneelbeeld

Deutsche Theater in Berlijn (1906)

- op locatie: indrukwekkende massaspelen in monumentale architecturale bouwwerken
- **massaregie**
 - o Regiemethode waarbij een grote groep acteurs op een gelaagde en gestructureerde manier wordt geregisseerd, vaak in grootschalige en complexe scènes. Het richt zich op het coördineren van massa's en het creëren van collectieve effecten.

Oedipus als massaal bewegingsspel in het Zirkus Schumann Berlijn, 1910

- open actie tussen duizenden toeschouwers
- 500 figuranten (Thebaanse smekelingen)
- emotionele groepsbeweging
- massaregie
- onheilsmuziek (gevoel van dreiging of gevaar oproept)
- 27 koorleden

Das Mirakel (Vollmoeller) Olympia Hall (Londen, 1911)

- decorontwerp Ernst Stern
- aanschijn van een kathedraal
- 1800 acteurs en figuranten: stoet van kreupelen en zieken
- toeschouwers deelgenoot
- **Pantomime**
 - o Een vorm van theater waarbij zonder woorden wordt gecommuniceerd door middel van lichaamstaal en expressie.
- **Praktikabels**
 - o Technische hulpmiddelen of apparatuur op een podium die niet zichtbaar zijn voor het publiek maar belangrijk zijn voor de uitvoering.
- **Schijnwerpers**
 - o Verlichtingstoestellen die gericht licht werpen op specifieke delen van een podium om aandacht te vestigen of effecten te creëren.
- **Das grosse Welttheater** (Von Hofmannsthal) Kollegienkirche Salzburg, 1922
- **Jedermann** (Von Hofmannsthal) de Dom te Salzburg, 1931

Massaregie: kracht van het volk of manipulatie van grote groepen?

LEOPOLD JESSNER (1878-1945)

1918-1933: Weimarrepubliek

- Hoftheater van Berlijn wordt Staatliche Schauspielhaus, o.l.v. Jessner
- democratisch socialist
- geen partijpropaganda maar een allen verenigend volkstoneel
- bewustwording van de Duitse culturele band met Duitse klassieken (Schiller, Goethe, ...)
- geen historische presentatie maar interpretatie 'aus den Nerven dieser Zeit'

Wilhelm Tell (Schiller), Staatliche Schauspielhaus, 1919

- 'Jessner-Treppe' (1) en 'Stufenbau' (2) Emil Pirchan
 - o (1) Een techniek in de theaterregie waarbij de spanning en dramatiek in een scène worden opgebouwd door een geleidelijke escalatie van conflicten en dramatische elementen.
 - o (2) De opbouw van een dramatisch werk in duidelijk afgebakende, progressieve fasen of stappen die de ontwikkeling van het verhaal structureren.
- niveaoverschillen = hiërarchische relatie
- fatale kuil
- centrale idee = strijd van het volk om de vrijheid
- acteur : geen psychologische uitbeelding

Richard III (Shakespeare), 1920

- drie locaties
- fatale kuil van de 'Stufenbau'
- groeiende tegengestelde krachten en verplettering van het kwaad

Hamlet (Shakespeare), 1926

- geen psychologische benadering van de personages
- maatschappelijk gegeven van 'Something is rotten in the state of Denmark'
- toneelontwerp van Caspar Neher

ERWIN PISCATOR (1893-1966)

Das politische Theater (1929)

- communist
- revolutietoneel: proletariaat aan de macht
- de massa vormen tot een eenheid om de heilstaat te stichten
- Duitse klassiekers ontoereikend
- nieuwe dramateksten
 - o rapporteren van beslissende feiten in maatschappij en wereld
 - o verbinden gebeurtenissen ver en nabij
 - o adapteren en bewerken van bestaande stukken

- schrijverscollectief (met o.a. Brecht)
- regisseur is de exponent van zijn tijdbewuste generatie: vanuit een levendig 'nu

Die Rauber (Schiller), 1926

- geen 'musealische Verhältnis'
 - "Geen musealische Verhältnis" betekent geen statische of verouderde benadering; het verwijst naar een dynamische, actuele manier van denken of werken, in plaats van een vastgeroeste of traditionele aanpak.
- controverse
- spreekbuis van het proletariaat en de revolutionaire idee
- Trotski

Proletarische Volksbühne

- = een Duitse theaterorganisatie uit het begin van de 20e eeuw die gericht was op het bieden van theater aan arbeiders en het promoten van sociaal en politiek bewustzijn via toneel.
- Spreekbuis voor Piscator's 'revolutietoneel'
 - Theaterstijl die sociaal en politiek geëngageerd theater maakte, gericht op het aanzetten tot sociale verandering en revolutie.
- i.s.m. schrijver Hans Rehfisch
- Stukken van Maxim Gorki, Romain Rolland en Tolstoj
- 1924: speelt op uitnodiging van Freie Volksbühne Fahren

Gastregie van Fahren (Alfons Paquet) Volksbühne, 1924

- 'Episch theater':
 - Theaterstijl ontwikkeld door Bertolt Brecht, die gericht is op het bevorderen van kritisch denken en maatschappelijke betrokkenheid door middel van afstandelijke en didactische benaderingen, zoals het doorbreken van de vierde wand en het tonen van de theaterillusie.
 - Reeks korte scènes, als in een filmische montage naast elkaar gezet
 - nevenschikkende dramaturgie van contrasten en tegenstellingen
 - dialectische methode
 - Een benadering in het theater, vooral gebruikt door Bertolt Brecht, waarbij conflicten en tegenstellingen worden benadrukt om het publiek aan te zetten tot kritisch denken en sociale verandering.
 - sober staketseltoneel
 - Een decorstijl waarbij het toneel alleen de essentiële structuur of "staketsel" van een omgeving toont, vaak met een open, schematische inrichting die de illusie van ruimte minimaliseert en de focus legt op de actie en het drama.
 - publiek = jury
 - geen scheiding tussen speel- en toeschouwersruimte
 - beeld- en filmprojectie

Trotz Alledem, Grosses Schauspielhaus voor de Communistische Partijdag, 1925

- documentaire revolutiereeks 1914-1919
- sober staketseltoneel : constructie van trappen en platformen
- filmprojectie als bewijsmateriaal

Sturmflut (Alfons Paquet), 1926

- documentaire over de Russische revolutie
- staketseltoneel
- projectie

Bühne Hoppla, wir leben (Toller), 1927

- 'Heimkehrerdrama'
 - o Toneelgenre dat zich richt op de terugkeer van soldaten of mensen uit oorlogssituaties naar hun thuisland, vaak met nadruk op de gevolgen van hun ervaringen en de integratie in het burgerleven.
- decorontwerp Traugott Müller
- toneelstaketsel als trappenhuis
- filmprojectie als
 - o verbinding van het simultaan
 - o toneel

Rasputin (Tolstoj), 1927-1928

- wereld verbeeld door een grote zilveren bol
- draaitoneel met verschillende 'kamers'
- gebeurtenissen van vier eeuwen Romanov-bewind
- filmprojectie: functie van modern koor
- directe verbinding der gebeurtenissen

Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk (Jaroslav Hasek), 1928

- adaptatie door schrijverscollectief met Brecht
- draaitoneel met lopende band
- Karikaturale tekeningen van Grosz

Piscator's erfenis

- Piscator als balling naar Amerika in 1931
- 1951: terug in West-Berlijn
- Documentair theater
- 1962: directeur Freie Bühne (Berlijn), vandaag Haus der Berliner Festspiele

BERTOLT BRECHT (1898-1956)

Studententijd in München

- **anti-expressionistisch** (Strindberg, Ibsen, Schnitzler)
 - o Tegen de expressionistische stijl die emoties en innerlijke ervaringen overdrijft door middel van vervorming en subjectieve weergave.
- **anti-kapitalistisch**
 - o Tegen het kapitalistische systeem dat gericht is op winstmaximalisatie en privé-eigendom, en vaak kritiek uit op sociale ongelijkheid en uitbuiting.
- afstandelijke beschouwing, kritisch denken
- vitaliteit
- bewondering voor Frank Wedekind (Voorjaarsontwaken)
- gericht op revolutie
- **Baal** (1919)

Baal (1919)

- **Cynisme**
 - o houding van wantrouwen en minachting ten opzichte van de oprechtheid of motieven van anderen, vaak gekenmerkt door een negatieve en vaak spottende visie op menselijke waarden en idealen
- ontleend aan de Syrische aardgod Baal
- onbeperkte vitaliteit en materialisme
- dichter Paul Verlaine
- zwerversbestaan van François Villon
- zangpartijen naar Frank Wedekind
- “Baal is asociaal omdat de maatschappij asociaal is”

Trommeln in der Nacht (1919), Münchener Kammerspiele, regie Falckenberg, 1922

- ‘Heimkehrerdrama’
- revolutionaire idee?
- decor Otto Reigbert
- expressionisme
 - o spel van licht en schaduw
 - o diagonalen in architectuur als beeld van de ontwrichte maatschappij

expressionistische film **Das Kabinett des Dr. Caligari** (1919- van Robert Wiene)

In de jungle van de city (Im Dickicht der Städte) (1921)

- Vanuit persoonlijke ervaringen in Berlijn
 - o Ontheemdheid

- **Nihilisme**
 - filosofische opvatting dat leven geen intrinsieke betekenis of waarde heeft, en vaak gepaard gaat met de ontkenning van religieuze, morele of sociale overtuigingen.
- eenzaamheid
- vijandigheid van het kapitalisme
- ontoereikende van de taal
- Chicago
- Garga
 - nihilisme versus levenskracht
 - fatalistische versie van Baal

Mann ist Mann / Galgei (1924)

- nihilisme
- gebrek aan individualiteit
- manipulatie
- socialistische idee van het collectief
- Caspar Neher

Miezuuk en samenwerking met Kurt Weill

- Miezuuk is een term uit het theater van Frank Wedekind die verwijst naar een ruwe en directe manier van spelen. Het benadrukt de echte, ongefilterde emoties en innerlijke conflicten van de personages, zonder poespas.
- 1927. Brecht ontmoet Weill
- Weill: atonale composities
- Brecht 'Miezuuk'
 - De Miezuuk van Brecht verwijst naar een specifieke benadering binnen zijn epische theater. Het begrip komt uit de kritiek op traditionele theatervormen die emoties en drama als vanzelfsprekend en onbetwistbaar presenteren. Brecht gebruikte de term "Mieze" om het gebruik van melodrama en sentimentalisme in het theater te bekritisieren. In zijn epische theater trachtte hij deze emotionele overdrijving te vermijden door het publiek kritisch te laten nadenken over de boodschap en niet alleen te laten meeleven met de personages. Samengevat, Miezuuk in de context van Brecht betekent het vermijden van sentiment en het bevorderen van een objectieve, kritische benadering van theater.
- Muziek krijgt eigen waarde, niet zomaar illustratie van het geënceneerde
- Muziek "werkt mee aan de onthulling van de burgerlijke ideologieën" (Brecht)

Die Dreigroschenoper, m.m.v. Kurt Weill (1927-1928)

- miezuuk
- Naar The Beggar's *Opera van John Gay*
- socialistisch getint
 - doel: sociale gelijkheid en rechtvaardigheid te bevorderen

Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny m.m.v. Kurt Weill (1930)

- Mahagonny = plaatselijk Beiers fascisme (fictieve stad)
- problematiek van de 'goede' en de 'slechte' collectiviteit
- 'Het Utopia van de bekrompen burger, die cynisch-domme staat, die aan de stamtafel gebrouwen wordt uit anarchie en alcohol, het gevaarlijkste mengsel voor Europa's heksenketel'

Leven en werk in ballingschap

- 1933: Adolf Hitler wordt rijkskanselier van Duitsland
- Brecht vlucht omwille van zijn communistische sympathieën
- In ballingschap in Praag, Wenen, Zürich, Lugano, Parijs, Moskou, Londen
- 1941: Amerika
- Periode waarin Brecht zijn ideeën omtrent theater theoretisch uitwerkt

Leben des galilei (1938-1939)

Mutter Courage und ihre Kinder (1939)

- decor Ted Otto
- sober decor voor episch theater
- ontmanteling van de fundamenteën van het theater (gordijn)
- alerte en actieve toeschouwer
- demonstratie van rekvisieten (voorwerpen/accessoires)

Brecht in Amerika (1941-1948)

- **Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui** (1941)
- **Der kaukasische Kreidekreis** (1944-1945)
- 1938: Committee on Un-American Activities
- 1948: via Praag terug naar Oost-Berlijn

Berliner Ensemble (1949 – heden)

- 1949: start als gezelschap dat leeft bij de gratie van andere theaters
- 1954: **Theater am Schiffbauerdamm**
 - o Het Theater am Schiffbauerdamm is een theater in Berlijn, beroemd als de thuisbasis van Bertolt Brechts Berliner Ensemble. Brecht gebruikte dit theater om zijn episch theater en innovatieve producties te presenteren.
- Caspar Neher als vaste scenograaf (1949-1952)
- Exponent en stuwende kracht van (theater)culture tijdens DDR
- Internationale successen
- Modelboeken
- Na dood van Brecht (1956): Helene Weigel als intendant

Het episch theater

- 1930 : manifest "**Das moderne Theater ist das epische Theater**"
- 1948 : eigen esthetica
 - o **Kleines Organon für das Theater**
 - theoretisch werk van Bertolt Brecht dat zijn ideeën over episch theater en zijn methoden voor het creëren van kritisch en politiek geëngageerd theater uiteenzet.
 - puntige beschouwing in 76 argumenten
 - 'organon' ('werktuig', 'instrument' cfr. Aristoteles)
- 1952 : publicatie van de bundel Theaterarbeit

ESTHETIEK VAN HET EPISCH THEATER

- tegen het 'culinair toneel'
 - o gebruik van voedsel en eetrituelen op het podium om sociale en politieke thema's te benadrukken, vaak met een kritische of symbolische lading.
- tegen de klassieke dramatische esthetiek (Aristoteles)
- Alternatief: 'episch theater'
= toneel dat aan de maatschappelijke werkelijkheid getoetst is en een wetenschappelijk niveau wil bereiken.
- 'fabel' (Brecht) ipv 'drama' (Aristoteles)
 - o = Episch theater verhaalt niet maar vertelt beschouwend. Het representeert niet maar demonstreert
 - o In Brechts episch theater is een fabel een verhalende structuur die de nadruk legt op het presenteren van sociale en politieke thema's, in tegenstelling tot Aristoteles' drama, dat gericht is op emotionele betrokkenheid en de catharsis van de toeschouwer.
- → **vervreemding = dialectisch moment**
 - o In het episch theater betekent vervreemding (of Verfremdungseffekt) een techniek die het publiek bewust afstand houdt van de emotionele betrokkenheid bij het stuk. Dit creëert een dialectisch moment door het publiek uit te dagen om kritisch na te denken over de sociale en politieke thema's in plaats van simpelweg mee te leven met de personages.
- epische acteur: beschouwend vertellen, demonstreren en confronteren
- actieve toeschouwer: confrontaties met tegenstrijdigheden, gedwongen tot zoeken naar argumentatie, studie en inzicht
- 'Lehrstück'
- Epische acteur:
Afstandelijk acteren ("Mit fremdheit betrachten")
- 'Demonstreren' van rol ipv 'spelen'
 - o In het episch theater van Brecht betekent "demonstreren" van een rol dat de acteur de rol op een afstandelijke manier presenteert, met de nadruk op het overbrengen van de boodschap en thema's van het stuk. Dit staat tegenover "spelen", waarbij de acteur zich volledig inleeft in de rol en emoties van het personage. Het idee is dat demonstreren het publiek helpt kritisch na te denken over de boodschap van het stuk, in plaats van alleen emotioneel betrokken te raken.
 - o Doel: toeschouwer alert en actief houden ipv oproepen van emoties en medeleven

- antwoord op "Vergnügen"
 - o Terwijl Vergnügen verwijst naar amusement en plezier, richt het episch theater zich op het uitdagen van de kijkers om verder te denken dan alleen hun emotionele reacties.
- "Gestus"
 - o = personages gekenmerkt door maatschappelijke gedragingen en manier ipv emoties en karaktereigenschappen
 - o In plaats van de innerlijke gevoelens van een personage te tonen, worden hun handelingen en gedragingen gebruikt om sociale en politieke boodschappen over te brengen.
- Inhoud van Brecht's werk:
 - o Brecht's werk refereert naar historische gebeurtenissen maar beoogt geen reconstructie van het verleden
 - o Inzicht bieden in maatschappelijke veranderingsprocessen
 - o Geen eenduidige politieke boodschap

Piscator vs. Brecht

- Piscator's "revolutietoneel" reproduceert volgens Brecht bestaande orde.
- Toeschouwers zijn bij Piscator slechts emotioneel betrokken, geen echte bewustwording. Leidt enkel tot schijnacties
- Brecht: bewondering voor Piscator's gebruik van nieuwe media. Maar kiest toch voor een versobering van het toneel.
- Brecht vervangt "episch theater" door "dialectisch theater"
 - o om te benadrukken dat theater moet aanzetten tot kritisch denken door het tonen van conflicten en tegenstellingen.

Samenwerking met Caspar Neher

- "Bühnenbauer" ipv "Bühnenmaler"
 - o "Bühnenbauer" betekent decorbouwer en verwijst naar iemand die fysieke sets en structuren voor het theater bouwt. Dit benadrukt de rol van het maken van functionele en betekenisvolle podiumelementen.
 - o "Bühnenmaler" betekent decorateur en verwijst naar iemand die alleen verantwoordelijk is voor het schilderen en versieren van de sets.
 - o Brecht gebruikte "Bühnenbauer" om te onderstrepen dat het theater meer is dan alleen decoratie; het moet een actieve rol spelen in het vertellen van het verhaal en het overbrengen van de boodschap.
- Toneelbouwer bouwt vanuit de dynamische ruimte die de acteur invult
- Tonen van de werkelijkheid van het theater, eerder dan exacte plaats van handeling
- (materiaal)keuzes moeten zichtbaar blijven

Nalatenschap Bertolt Brecht

- Brecht blijft een theoretische (en literaire) referentie bij de ontwikkeling van politiek theater vanaf de jaren '60 tot vandaag.
- Invloed op Walter Benjamin, Roland Barthes, Frederic Jameson
- In Vlaanderen: vormingstheater met o.a. Het Trojaanse Paard

Besluit “Geschiedenis van het Moderne Theater”

- Wat typeert de behandelde theaterpraktijken ondanks vele verschillen?
 - o Van traditie naar experiment
 - o Theater ontdoet zichzelf van de dominantie van de tekst en wordt autonome kunstvorm
 - o Theater claimt antwoorden te bieden op uitdagingen van samenleving
 - o Europa als kruispunt waar verschillende artistieke routes samenkomen